

ԳԼԴԶ ԶՊԿՈՒԱՅԻՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Պատասխանելէ առաջ այն երկարածից ջատագովականին որով Պ. Չերազ կը նկրտի ծայրէ ի ծայր անքնիք ցոյց տալ Վարժապետական-Ստեան խորակին ազգային գործունէութեան դերանախկնական ուղղութիւնը, ստիպուած եմ սա պարզ հարցումը մէջտեղ դնել. — Արդեօք ճշմարտութեան կէտ առ կէտ համահայն է այն եղանակը որով Պ. Չերազ իր յոգեւածնեան որով մէջ կը ներկայացնէ 78ի հայկական պատուիրակութեան արարքները, Ուր պէսպի վաղը մեր ազգային ժամանակակից տարեգրութեանց այդ ամենակարեւոր շրջանին պատմութիւնը կարեւորագոյն իր դիտակից ու լուսարարութեան ձեւով մը, անհրաժեշտ է որ վերջնականօրէն պարզուին այդ շրջանին մեր ազգային գործունէութեան բոլոր ներքին զսպանկները :

Մինչեւ ցարք, միակ անձը որ այդ գործունէութեան պատմութիւնը ուրուագծեց, այդ գործունէութեան դերակատարներէն մին է, Պ. Չերազը : Եւ գիտե՞ք թէ Պ. Չերազ, — որ ասեմով իր «Գրական Փորձերուն» յառաջաբանին մէջ առանց վրդուկելու կը յիշատակէր իր օրհնանշաններն ու արձակը «սքանչելի», «վսեմ» եւ «հոմերական» գաղտը քարեկամութեւ կարծիքը եւ իր Գրիկ եւ Սուրին մէջ ինքզինքը կ'երեւակայէր «արծիւ մը» որուն րարծաթի թիչ սլացքէն հերքեւ կը կոկոսն իր հակառակորդները, տխուր գորտեր — դիւանք թէ կ'ըսեմ, Պ. Չերազ, ինքն իրեն նկատմամբ անծայրածիր եւ անհարկի հիպոյսով մը առգործուած, անշուշտ ամենէն սնայրմար անձը պիտի ըլլար անաչառ ու անկողմնակա կերպով պատմելու համար մեր անցիկին մէջ էջը որուն ինքն իսկ հեղինակներէն մին եղած է. Պ. Չերազ, ինչորմէ անխախտօրէն ու յաւանանապէս զոհ, զատապարտուած էր անհիմ յանգիստով զանազան պարզապէս այդ պատմութեան մէջ : Եւ այդպէս ալ բըռած է :

Ինքնագոհութեան այս աղետաբեր ճգնաժամով զտանջուող անարգի ծիծաղաշարժութիւնն անախտանիշ ընելով պիտի բաւականանայի եւ մտքէս պիտի չանցնէր զվշտ մը մտտ բան

մը զգալ «Անահիտ»ի Գ. թուոյն յոգեւածով «Պ. Չերազի ազգանուէր կեանքին հանդէպ յարգանք» յայտնած ըլլալէս, եթէ Պ. Չերազ շատացած ըլլար, հայրենասիրական նախկին մոլութեամբ մը, իր գործունէութեան վրայ անառան ըսայ եւ անխիղճ ու հոսնդուած սքանչալում մը զբօշնելով :

Դժբաղդաբար անկարելի է նշնատել որ Պ. Չերազ անկեղծ ըլլալու ձեւը չուրի իր յոգեւածներու այս վերջին շարքին մէջ. ես կը հակիմ կարծելու թէ համոզուած չէ իր պատմածներուն բացարձակ ճշգրտութեանը, եւ իրողութիւնները կը «բարենորոգէ» ու իր ուզած լոյսին տակ ցոյց կուտայ, զանոնք բռնի բերելու յանգեցնելու համար իր բաղձաքան իշխանացութեանը : Արդէն ճշմարտութեան պաշտամունքին անբողոքի իր կրկնուած մը չըլլալուն մէջ փոքրիկ ապացոյցը տուած էր Պ. Չերազ՝ տարիներով ինքզինքն շնորհակալութեամբ, իր թերթին ճակատը, «Նախկին պատուիրակ» Պարբերի «Ինքնագրութեան» մէջ, «մինչդեռ պատուիրակի մը փառքովը եղած էր միայն» — ինչ որ միեւնոյն բանը չէ, բայց ճշմարտութեան դէմ գործուած այդ մանրիկ մեղքը ժպտուն ներողամտութիւն մը գտած էր շատերու զով, որովհետեւ չէինք իրողութեանը որ Պ. Չերազի ինքնապատկերութիւնը իրողութեանց խեղաթիւրուած կրնար հասնիլ, եւ իր մէջ «անխիղճ ու եռանդուն աշխատողը», «որ կըրցածը յարատեւօրէն ընողը» կը տեսնէինք, տեպաւ որ անքան հազուադէպ է մեր մէջ — եւ ատոր համար, ջանքի որ զինքը անկարող կը նկատէինք ճշմարտութիւնը դիմաւորութեամբ, իր ինքնարբեցութեանը այնք կը գոցէինք : Կրկն ըրողութեան մէջ իրերուն բնական ծանօթութիւնը կորսնցնելու հակամէտ միտք մը չեմ ունեցած երբեք, եւ մինչեւ հիմա կը շարունակեմ մտածել թէ Պ. Չերազ իր բովանդակ կեանքին մէջ օգտակար ըլլալու համար ո եւ է ցանք չէ ինչայսմ եւ չի ինչայսք. եւ այդ տեսակետով, որչափ ալ իր գործունէութեանը շատ մը կողմեր քննադատուել ըլլան, Պ. Չերազ իրենք գործօն եւ անվհատ «փոփոխականութիւն» մը միշտ գնահատման արժանի պիտի մնայ :

Ապա այն ինչ որ աններելի կը գտնեմ — եւ ատի կը խախտէ ի՞նչ յարգաբան Պ. Չերազի նրկատման, որովհետեւ իմ յարգանքս անկեղծ ներուն համար է, — այդ անուղապատմութիւնն է որով Պ. Չերազ չէ քաշուած իրողութիւններ փոխարինելու կամ նպատակաւոր սքողութեամբ ալակերպելէ :

Իր ընդարձակ պատմասիրան մէջ Պ. Չերազ վեր կը հանէ իմ զննարարամանութեան մէջ սր-պողած մէկ քանի մանրամասնութեան վերապահներ : Եւ յօտարակամ կ'ընդունիմ այդ մէկ քանի վերապահը գործած ըլլալու : Այսպէս՝ յիշողութեան պակասով մը , Կորպաքոֆին վերադարձ եմ "Anatomie ou autonome" խօսքը գոր իկնաթիթի արտասանած է . նմանապէս անհիշող տեղեկութեան մը զոհ եղած եմ Պոլսեցի Պ. Ռորթոգլանի մը վանքի նկատելով : Ինչու չեմ վարար իր խոստովանելու որ սը-խալած եմ այդ մէկ քանի մանր կէտերուն մէջ : Եւ շատ զոհ պիտի ըլլայի իմէ Պ. Չերազ ալ միևնույն բանը ընէր եւ հրապարակաւ ընդունէր տեսակ մը սխալներ , — ինչպէս որ ըրած է առեւտրով իմնի հետ ունեցած իր անձնական խօսակցութեանը միջոցին : Ուսումնական հոն է որ իմ «մանրամասնութեան վերապահներ» ոչ մէկ նշանակութիւն հունին խնդրոյն ամբողջութեանը տեսակով , եւ իրերուն երեսը ո եւ է կերպով չին փոխեր , մինչդեռ Պ. Չերազին կամաւոր ու նպատակաւ լուր խելով իրումները խնդրոյն հիմունքին հետ կապ ունին եւ մեր ժամանակակից պատմութեան ամենէն նշանակալից ջնքերէն մէկուն վաւերական արձանագրութեան գործը կը վերապահեն : Գիտեմ որ Պ. Չերազ այդ խելով իրումներուն ընկու մղուած է իր մեծանուն վարպետներուն եւ գործակիցներուն քաղաքականութեանը պաշտպանելու ձգտումէն . բայց երբեք նշելի չէ որ հրապարակային գործիչ մը ձշմարտութիւնը զոհէ իր սիրած վարպետներուն յիշատակը պաշտպանելու համար . որովհետեւ ամէն սէրէ, ամէն հիացումէ գերիվեր պէտք է որ դատուի ձշմարտութեան սէրը : Եւ արդէն Պ. Չերազ ո եւ է ատկողութեան չունէր իր սիրած վարպետներուն — գործին հետ կը սիրեմ իրեն չափ բայց իրմէ արժեքներ եղանակով մը . — յիշատակը պաշտպանելու իմ զննարարութեան մէջ ոչինչ կայ որ վարպետներուն կամ Օտեանին յիշատակին համար վիրաւորիք ըլլայ . եւ ցոյց տուած եմ վարպետներուն ու իր խորհրդակցանքը՝ իրեն ստեղծողները հայկական խնդրոյն եւ 77-78 թ տոմարին «առաջին արարութեան» մէջ դնալու հասած եւ ներքողած եմ անոնց ընթացքը , — Սան-Սթեֆանի գաշապարի լիւր յօդուածին ստացումը , մինչեւ Պերլինի Վեհաժողովին հայ պատգամաւորութիւն մը զօրեւելու եւ միւս կողմէ՝ միեւնոյն աստի՛ Ռուսիոյ կայսեր մաս-

նաւոր պատուիրակ մը զրկելու որոշումը . այդ բոլորը արամարանական եւ . ճիշդ գտած եմ . բայց Պերլինի Վեհաժողովին բացումէն յետոյ , Պոլսոյ հայ վարչակարգին եւ իրենց Պերլինի պատուիրակներուն գործունէութիւնը ինծի յիշուած է անձիշդ , եւ նոյն իսկ վնասաւ կար : Նախկին ուղղութեան այդ փոփոխման մէջ կարծած եմ տեսնել օտար — այսինքն ռուս-թուրք — ազդեցութեան գերը : Պ. Չերազ ուրեմ իրաւունք չունի զիս վարժապետներին «ամբողջ քաղաքականութեանը» գաղափարող մը ներկայացնելու . այդ իսկ իմ զաթիւրում մըն է , եւ ամենէն կարեւորներէն մին իր ուսումնասիրութեանը : վարժապետեան Օտեան խմբակին դիւանադատական սխալը նշանակած առեւտու , շատ յատկ կերպով այստեղ եւմ որ այդ սխալը փոքր երբեք չեմ անցըներ վերադրել ո եւ է անաղին . ձգտումներու (զոր այդ վեհաժողով ազգասէրները անկարող էին ունենալու) . այդ սխալը որոշապէս վերադարձ եմ անձիշդ հաւելու մը : Եւ փոխանակ արտատուորում մեծ յիշատակ մը պաշտպանելու ձեւն առնելու , ինչ որ ընկու ոչ իրաւունք եւ ոչ պատճառ ունի , Պ. Չերազ ուրիշ պարզեց չունէր կատարելք , բայց հիմէ բացարձակ անկեղծութեանը ու . ճշդութեանը պարզել իրողութիւնները , եւ յաջգաւոր այն պատճառները որոնք մղած են վարժապետներ Օտեան խմբակ՝ այլպէս գործելու :

Արդ , իր վարպետները պաշտպանելու այդ քիչ յանձնարարիկ եղանակը , ինքնին , փաստ մը աւելի է հաստատելու համար թէ վարժապետներն Օտեան ծրագրին վերջին մասին զէմ ուղղած զննարարութիւնները անհիմ չէին : Մարդ պէտք է զգար իրողութիւնները չկարելու , երբ գաղափարի մը բացարձակ ճշդութեանը համոզուած է : Ուրեմն , պարտաւոր եմ , Պ. Չերազին ուսումնասիրութեան կերակարողութեանը մասին կարծիքս յայտնելու առաջ , զրազել Պ. Չերազի պատմած իրողութիւններն . իւրեւ ձշմարտութեան հետ առաւել կամ նուազ համապատասխան ըլլալուն խնդրով Ս. յա խընդիրը լուսաբանելու համար , պիտի գիտեմ թանկագին աղբիւրի մը , Ստեփան Փափաղեանին Յուշարարիկի Ս. յո կարեւոր տողերն մտնին մէջ , որ մինչեւ հիմա անտպալ մնացած է , Ստեփան Փափաղեան , որ 77—78 թ. զրուակցին առաջնակարգ դերակատարներէն մին է եղած , արձանագրած է , ինք իրեն համար , ակներեւ անկեղծութեամբ մը , Պերլինի հայ

պատուիրակութեան արար քնները՝ օրը օրին ։ Փափագեանի Յուշատետրը, — զոր Պատասխանատու թիւններն տխուրով յօդուածիս հրատարակուածն քիչ յետոյ հանդուցեալ հանաճած առթիւ երեսփոխանին աղագականներէն մին ինծի զրկեց, հաստատելով անոր բացայտակ վաւերականութիւնը եւ արտօնելով անոր հրատարակումը, — ինքնին արդէն շատ սուր շահակարանութիւն մը ունի «մտածող» հայ ընկերացոյցին համար, որովհետեւ մեր ժողովրդին անկարգապահ, անորոշ, նստմուռ ու (բառին գէշ իմաստով) անիշխանական բարեբերուն վրայ զուհ շտականօրէն սարսաղացող զիջ լոյս մը կը սփռէ ։ Բայց բայց իր այս անգիտօրէր շահեկանութեանէն, այդ տղիւմանը ինծի համար սա մասնաւոր շահեկանութիւնը ունի, որ միեւնոյն ստամին մէջ ուրիշ դիտասանին կողմէ պատմուած այս անգիկարութիւնը բողբոլի տարբեր է Պ. Չերազին վիպումէն, — եւ տարբեք ճիշդ տմնէն կարեւոր կէտերուն վրայ, այսինքն Ռուսիոյ հանդէպ Հայոց վարուածքին, Նուպարեի հետ Հայոց պատրիարքութեան ընդմիջեցնել նկատմամբ, եւն ։ եւ Ստեփան Փափագեան, որ արդէն իր պատմութեամբով կ'երեւայ միամտօրէն բարի եւ անկեղծօրէն ազգասէր անձ մը, հեռու է Պ. Չերազին հիմակողով մը չըլլալէն, ընդհանրական, անոր վրայ կը խօսի ամենամեծ համակրութեամբ եւ նոյն իսկ հրապարտով, ու իր շանթիւրը կը թափէ Խորէն Նարպէշին զլիւռն (որուն անձնամուրթիւնը, իշխանաւորութիւնը անմխտելի են, բայց որ Պերլիին պատուիրակութեան անմխտելի կերպով միակ իրապէս «դիւանապետ» միտքն էր ինչպէս կ'երեւայ ըստ իւնոյն իսկ Փափագեանի ։ յիշած կարգ մը մանրամասնութիւններէն ։

Արդ, կը հրաւիրեմ Պ. Չերազը, որ լոկ «քարատուգար» մըն էր Պերլիին հայ պատուիրակութեան մէջ, որպէս զի մտիկ ընէ իրական «պատուիրակ» մը պատմութեան, պիտի տեսնուի որ Փափագեանի պատմած իրադարձութիւններ իմ մեկնութիւնս կը հաստատեն, հակառակ որ Փափագեանի քաղաքական ըմբռնումը, անանկանկար արձագանքը Յսեան-Վարժապետեան խմբակին ուղղութեան, իմ ըմբռնութեան չի համապատասխաներ ։ Եւ ինչ որ կարեւորութիւն ունի այս տղիւմանին մէջ, զորովն քաղաքական ուղղութիւնը չէ անշուշտ, այլ իրողութեանց անխաղախ պատկերացումը՝ անկողմնակալ վկայի մը կողմէն ։

Երկու պատմիչներուն տարբերութիւնները նշանակելէ յետոյ, իմ եզրակացութիւնս պիտի նիկայանանմ Պ. Չերազին եզրակացութեան իրրեւ պատասխան, — եթէ արդէն այդ մէկը անի իմեական տարբերութիւնները որպիսի նշմարութիւն երկու պատմութեան միջեւ, ինքնին չբաւնի պատասխաններուն լաւագոյնը համարեալու ։

Ա. ՉՊԱՆԵԱՆ

Յ. Գ. Լ'Arménieի վերջին թուոյն մէջ Պ. Չերազը՝ Կոնիէի յօդուածին պատասխանելու համար՝ հրատարակած է յաւելումական յօդուած մը, ուր սա խեղդատակ տողերը կը նշմարեմ ։

«Պ. Չօպանեան կ'ապաստանի այս անգամ Պ. Կոնիէի վկայութեան հետեւ, որ Սան-Սթէֆանօ 18թ յօդուածը կը նախընտրէ Պերլիին (կը յօդուածէն) ։ Չօպանեան նախադուշութիւնը ձեռք կ'առնէ մեզ վստահացնելու թէ այդ յօդուածին հրատարակումէն առաջ՝ չէր ճանչնար «Ռոսս»ի փայլուն աշխատակիցը, Պ. Կոնիէն չէր ճանչնար, բայց կը ճանչնար Պ. Քիլետը, որ կը ճանչնայ Պ. Կոնիէն ։ Արդէն, Պ. Կիլետի նախակին հրատարակումէն ի վեր (որ առանց հայերէն գիտնալու, «Անախիս»ի տեսութիւններուն ինքզինքը համակոհեցնող) գիտնել թէ Պ. Չօպանեան բարեկամներ կը հաշուէ Բարիգեան մամլոյն մէջ եւ, հարկ եղած ասին, անոնց աջակցութիւնը կը գիտէ ։ »

Այս նշին մանրամասնութիւններով պիտի չզլադէի եթէ անոնք չնշատէին Պ. Չերազի ուղղամտութեան մասին ունեցած կասկածներն ։ Պ. Չերազ որ կը կարծէ թէ Վերթոն Պիտառի նախակին «Անախիս»ի մէջ հրատարակումէն ի վեր միայն սկսած է բարեկամներ ունենալ Բարիգեան մամլոյն մէջ, գիտէ որ այդ նախակին շատ առաջ, աշխատակցած էր Revue des Revuesին, Revue Blancheին, Mercure de Franceին, Société Nouvelleին, եւն, ու չորս գիրք հրատարակած էր որոնց յաւաքաբանը գրած են Վիմանսօ, Քիլետ, Պիտառ եւ Անախիս Թրանս, այնպիսի շրջանի մը երբ Պ. Չերազը դոշով թիւններ անգամ չէին գիտեր Բարիգի մէջ ։ Յետոյ, ինչպէս Պ. Չերազ չ'անշուշտ ինքզինքը թէ Հայու մը հետ ունեցած վեճաբանութեան մէջ Ֆրանսացի հրապարակազորի մը օգնութիւնը կ'ընէ, Կոնիէն չէի ճանչնար իր յօդուածին հրատարակումէն առաջ, եւ Քիլետը չէր կրնար իմ աղագայտներն Կոնիէին հաղորդել, քանի որ արդէն Քիլետը այդ խնդրոյ մէջ համակարծիք չէ ինծի եւ Կոնիէին (ինչ որ Պ. Չերազը նշմարած պիտի ըլլար եթէ «Ռոսս»ին մէջ կարգացած ըլլար Քիլետի նախառու յօդուածը՝ որ Կոնիէին յօդուածէն քիչ

յետոյ երև. ցաւ) : և և վերջապէս, տարօրինակ էջ՝ որ հայկական խնդիրը փրանաւայի մէջ արծառ-ծնելու նպատակ ունեցող յրապիր մը մերկեցրին վէճերը փոէ օտարներուն առջեւ (փոխանակ ո եւ է յայտնէն թերթի մը մէջ իր վերաբանա-կան լոյսով անհերք հրատարակելու) ու ծանու-ւանդ զիմէ ասպակսի ճշմոյշ ու սղեղ միջոցնե-րու, որոնք զգուանք պիտի ներշնչեն այդ թերթը կարգացող ֆրանսացի հրապարակա-գիրներուն :

Ա. Չ.

ՊԱՏԳԱՄԱՌՈՐԻ ՄԸ

ՅՈՒՇԱՏԵՏԻՆ

— 27 Մայիս 1878. — Երէկ մինչդեռ խոր-հուրդ կ'ըլլար Օսեան էֆէնտիի տանը մէջ ազ-գին ներկայ խնդրոյն վրայ եւ աշխարհակա-ն ձեռնհաս անձն մ'ալ, որ հմուտ ըլլար նաեւ զազաքականութեան, եւրոպայ խելոյ ելուն հարկը կը ներկայանար, յանկարծ ի. զիս ա-ռաջարկեց, որուն ձայնակցեցան Օսեան, Ներ-սէս պատրիարք եւ սպա Ս. ռ. անմիջապէս պատուիրեցին ինձ 24 ժամուան մէջ պատ-րաստուիլ ու այսօրուան չորդէնուով մեկնիլ յօսեալ եւ անկեր ի Պերկին ժամանաւոր հրա-նանդով :

Արդ այսօր որ է տօն Համբարձման կը ձգեմ Պոլսը ժամը 3ին եւ «Ալեքսանդր» շոգենաւով կը մեկնիմ ի Սեւ Մոլ :

Պէշիքթաշի առաջին անցած ժամանակս պահ մը կը դիտեմ Արքունի պալատը ուր այս միջոցին անհնգատութիւնը կը թապաւորէ. աչքես առաջ կը լսեմ աղցիս վիճակը եւ կը յուզուիմ մօտալուտ եւ հաւանական փոխ-խոսքեանց վրայ :

Բայց ինչ որ գիտ աւելի կը վրդովէ, այն ալ Պոլսոյ անկաշուն եւ խառնակ վիճակն է, սակայն կը յուսամ յետուան որ պիտի պահէ ամենքը :

— 27 Մայիս. — Այսօր ժամը 5ին Օսեան կը հանձնէր ուր տաղակալի քննութիւնէ մը եւ երկարատեւ արձանագրութիւնէ մը յետոյ դուրս կ'ելնենք :

Օսեան սիրուն եւ պաշտօն ըրազած մ'է. բա-րեցադ եւ վայելույ. ընդարձակ եւ ժողա-զարդ փողոցներով. հրեայ եւ յոյն մեծա-տուններ ըրազած թիւ են. Հայերը 3000 տունի չափ կան, որոց 800ը առափը են. 20ը աշխուշ առեւտուրով կը զբաղին. ասոնց մէջն է քրիստոս Մանուկ որ իր ամբարանոցը գացեր է :

Ժամը 9ին Օսեանի կը ձգեմ եւ 28 մայիս Զովեթաշի կայարանին մէջ երկու տարւած զա-րեցիկով Ազգ. Մանրանախնթիան արտերարձը արտասու ալից աչքով առանձինն տօնելէ յետոյ կը շարունակենք ճամբանիս եւ Աստրիպէն

Պերմանիս անցնելով կ'ուրդու ինք զէտ ի Պերլին :

Պերմանիս մշակեալ եւ ֆապրիկներով լի երկիր մ'է. յազաքար թիւ թիւնը հոն իւր ըսիւր դրած է. ամէն կողմ տեսնուած զործա-նէութիւնը, զիգեցկութիւնը, գիւղացւոց ծանւ-րաբայութեւ թիւնը եւ կրթութիւնը կը ցուցնեն թէ մոծ ազգ մ'է Պերմանիսը եւ արժանի է որ այսպիսի ազգ մը Միջերկրականի ալ իշխէ, ուրիշները հաւատարակչեալ համար :

— 29 Մայիս. — Առաւօտեան ժամը 10ին հասայ ի Պերլին եւ Հօթէլ Տը Բօմ իջնելով, ձգեցի հոն գոյգերս եւ գացի փնտռիլ գեաղակչ եւ միւսները :

Ճամբան հանդիպեցայ հակա կոթողի մը որ հրապարակի մը մէջտեղ կառուցուած էր, քառակուսի պատուանդանի մը վրայ, սօ նիւթէ շինուած. վրան պղնձ պտուկներն կաշին կայսեր, մարաքիսաներու, զօրականներու եւնէն : Երանի տուէ այս ազգին որ այսքան պարծանի ի արժանի անձն ունի եւ երանի նաեւ այն անձներուն որոնք իրենց յարգը ճանչցող ազգի մը զաւակներն են :

Հօթէլ Ս Բիթերպուրի եւ Հօթէլ տէ Բրէնս աչքէ անցուցի զանելու համար Եւրպէյ սրբաշարի :

— 1/13 Յուն. 78. — Երեկոյան Սրբիւնան եկա Չերազի եւ Տ. Պ. ի հետ. Սրբիւնան երկրորդ յարկը իջաւ, իսկ մնացեալներս երրորդ յարկը : Սրբիւնան երկար բալթօ մը հագած է եւ եր-կար գլխարկ դրած. սեղանին վրայ Սրբիւնան ըսաւ «Սրբիւնան, Փափագեան եւ Պերլին, շատ բան կը նշանակէ այս» — «Այո», ըսի, այս է որ պիտի գարծայնէ շատերը» :

— 2 14 Յուն. — Չերազի հետ երկար տեսու-թիւն մ'ըրի առաւօտեան. տաղնապալի կե-նակցութիւն մ'ունեցեր է Սրբիւնանի հետ որ միշտ Պոլսոյ արհանգններուն չհետեւելու եւ իր խելոյն ու քիչ մ'ալ ուրիշներու անապու-ր ու նոյն իսկ երբեմն ալ հեղափոխ տրամադը-րու թիւն ցոյց կուտայ եղիւր, որոնց զմէ Չե-րազ գաւառակէն ինձ յոյժ գանգատեցաւ. «Այժմ ըսաւ, ազգային դործ վերկու ելաւ (ըսիլ ուղեց գործին աշխատութիւնը) վասնիք ձեզի հման հեկտմիք մէկը անոր քնկերացաւ եւ ես ի' սրտի տաղնապալներէս կ'ապառնամ : Սրբառեցի զինքը եւ քաջակերցի, վասնիք չափազանց բեկեալ գտայ Սրբիւնանին, զորոշացուիցի որ իջլլալ թէ պանի գալարացնելու բան մ'ընէ : Այժմ իմ այլեւի գայալ թէ Չերազ ինձ հետ տե-սութիւններ ըրած եւ շատ բան պատուած է. բայց եւ ուրիշ կերպ պիտի վարուիմ, վասնիք ազգային այս մեծ խնդիր երբեք անմական նկատուած չլիցքներ :

Յետոյ Սրբիւնանի հետ տեսնուեցայ երկարօ-րէն եւ նա ըստատեց ինձ՝ ըրած ձեռնարկ-ները, Պերմանիկութիւն եւ Անպղկոյ ինքուհուրն չնկարայանալուն պատճառով. ստաջիկին փորձեր է, բայց երկրորդին՝ ոչ (Չերազ պատ-մած էր ինձ՝ լուեալայն պահելու պայմանաւ՝ թէ